

GEÇ ORTAÇAĞ'DA MEYDANA GELEN VEBA SALGINLARININ DEMOGRAFİK VE İKTİSADİ ETKİLERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

*Some Reflections on the Demographic and Economic Effects of the
Plague Outbreaks That Arose out in the Late Middle Ages*

Canan KUŞ*

Özet

Bu çalışma, Geç Ortaçağ dünyasında yer alan her iki gerçeğin birbirleri ile ilişkisini ele almaktadır ki bunlar “salgın hastalıklar” ve “iş gücü ihtiyacı” konularıdır. Bu dönemde, hastalıklardan dolayı önemli oranda ölümler gerçekleşmiş ve nüfusta ciddi azalmalar meydana gelmiştir. Gerçekleşen ölümler dönemin ekonomilerini besleyen tarım ve hayvancılığı etkilemiştir. Böylece ihtiyaç duyulan iş gücü kendini daha yoğun hissettirmiş ve işçi ihtiyacı artışı gerçekleşirken, işçilik ve köle fiyatlarında da artış olmuştur. İşte, bu çalışma ile Geç Ortaçağ döneminde çeşitli yıllarda yaşanan ama özellikle de 1346-1353 yılları arasında dünyayı kasıp kavuran ve Avrupalının “The Black Death” diye adlandırdığı Veba salgınlarının demografik ve ekonomik etkilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Veba, Geç Ortaçağ, salgın hastalıklar, vebanın nedenleri, vebanın etkileri

Abstract

This study covers the relation between two facts –epidemic diseases and the need of labor– that took place in the world of the late Middle Ages. In this period, a significant number of deaths occurred due to diseases and severe reduction in population occurred. These deaths affected agriculture and livestock feeding the economies of the period. Thus, the need of the labor intensively grew, more workers were needed so that an increase occurred in the prices of labor and the slave.

Here, demographic and economic impact of outbreaks of plague –called “Black Death” by Europeans – sweeping the world over many years, but particularly in the late medieval period between the years of 1346-1353 were mentioned.

Key words: Plague, The Late Middle Ages, epidemic diseases, causes of the plague, effects of the plague.

GİRİŞ

Salgın hastalıklardan en önemlilerinden biri olan veba, Arapça’da yine “veba” veya “tâûn”; batı dillerinde “peste, pestis, plague ve black death¹

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Zonguldak

(kara ölüm)”; Türkçe’de ise “kıran” olarak bilinmektedir. Vebanın insanlarda görünenlerinin yanında domuz, kuş, at, ve katır vebası gibi hayvanlarda görünen çeşitleri de vardır².

Hastalık yapıcı bir mikroorganizma insan vücuduna girerek yerleşir ve çoğalır. Bu bulaşma (*infeksiyon*) sonunda “bulaşıcı hastalık” coğrafya, iklim, sosyo-ekonomik koşullar, toplumların kültür düzeyi ve hijyen alışkanlıklarıyla yakından ilişkilidir. Bulaşıcı hastalıklar bazen salgınlar yaparak, toplum sağlığını ciddi hasarlara uğratabilirler. Hasar veren bu salgınlar kıta ve kıtaları etkileyen büyük salgınlara da (*pandemi*) neden olabilir³.

Salgın hastalıklar ve kıtlıkların insan yaşamında olumsuz etkileri olup, bu etkilerin psikolojik, sosyolojik, demografik ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Kuraklık gibi doğal afetlerle kıtlıkların baş gösterdiği, bu kıtlıkların arkasından da salgın hastalıkların meydana geldiği görülmektedir⁴. Bu salgın hastalıkların dünyayı sarsan derin etkisi, Geç Dönem Ortaçağ’da da kendini göstermiştir. Bu bağlamda “hastalığın çıkış noktası ve dünyaya nasıl yayıldığı”, aklımıza takılan sorular arasındadır. Ayrıca söz ettiğimiz dönemde gerçekleşen vebadan kaynaklı ölümler, nüfusu ve ekonomik hayatı nasıl etkilemiştir? İşte bu soruların cevabıyla, salgın hastalıkların insan hayatındaki yeri ve önemine değinmek istiyoruz.

1346-1353 Yılları Arasında Yaşanan Vebanın Coğrafik Seyri

Tarihte bilinen ilk büyük veba salgını VI. yüzyılda (M.S. 542) Akdeniz kıyılarında görülmüştür. Bu salgından Mısır, Afrika’nın kuzeyi, Filistin ve Suriye, Anadolu, İtalya, Galya ve Germania etkilenmiştir. İkinci büyük veba salgını XIV. yüzyıl ortalarına doğru (1346-1353) Çin ve Orta Asya’da ortaya çıkmış bütün Asya’yı kaplayıp, Anadolu yolu ile Avrupa ve Afrika’ya

¹ Kara Ölüm (*The Black Death*) sıçan ve pire tarafından taşınan/bulaşan bakterilerin neden olduğu vebanın XIV. Yüzyılın tezahürü olan bir terimdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Stuart James Borsch, *The Black Death in Egypt And England: A Comparative Study*, Austin- Texas, 2005, p. 2.

² İlyas Gökhan, El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti’nde Salgın Hastalıklar ve İktisadi Buhranlar (1422-1438), *Tarih İncelemeleri Dergisi XXIII/1*, Temmuz 2008, s. 94

³ Fedâ Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi XV/26*, Ankara, (?), s. 27

⁴ Selim Kaya; Rahime Kıyılı, “Antakya’da Ortaçağ’da Meydana Gelen Doğal Âfet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi VI/12*, Antakya 2009, s. 412

geçmiştir. Bu çok büyük boyutlu salgın milyonlarca insanın yaşamına son vermiştir⁵.

Çin’de ortaya çıkan bu hastalığın sebebi ise 1332’de Çin’de bulunan Sarı Nehir’in üst üste taşmış olmasıdır. Bu durum 1332’de 7.000.000 Çinli’nin yaşamını yitirdiği ortaçağın en büyük sel felaketiyle son bulmuştu. Bölgede sel sonrasında sayısız insan sellere kapılmış, cesetler ve su kirliliği vebayı ortaya çıkarmıştı. Ticaretle limanlar yoluyla yayıldığı sanılan, hastalıklı farelerle bulasan vebanın yalnızca iki yıl içinde Batı Avrupa nüfusunun 1/3’ünün yok olmasına yol açmıştır⁶. Sözü edilen Çin’deki bu Veba’nın Avrupa’ya ulaşmadan önce Avrupa’nın ekonomik durumu iyi değildi. Zira, daha 1315-1317’de Avrupa’da korkunç bir kıtlığın açtığı yıkım gerçekleşmişti; 1337’de ise “yüz yıl savaşları” başlamış; yine aynı yıl, tüm Avrupa’yı sarsan ilk ekonomik tükeniş baş göstermişti. Böylesi bir ortamda 1347-50 yıllarında Avrupa, o günlere dek görüp geçirdiği en ölümcül felâket olan veba salgını ile karşı karşıya gelmişti⁷. Vebanın ilk dalgası 1347 Aralık ayında İtalyan bölgelerini vurdu. 1348 ve 1352 tarihleri arasında Avrupa’nın kalanına yayıldı⁸.

Mısır ve Suriye’de de 1429-1430 ve 1437-1438’lerde olmak üzere iki büyük veba salgını gerçekleşmişti⁹. Ayrıca 1465’te Konya’da ve Kilikya’da (Çukurova) büyük veba salgınları olduğu bilgiler arasındadır¹⁰. Bu bağlamda, Geç Ortaçağ Dönemine “veba” açısından bakıldığında; bu hastalığın adeta “topyekûn salgın” şeklinde dünyanın pek çok yerinde karşılaşmak mümkündür.

Hastalığın yayılması ile ilgili bir noktaya değinmek istiyoruz. Kıtalararası salgın hastalıkların yayılmasında en önemli etkenin ticaret olduğunu düşünmekteyiz. Diğer pek çok etken de sayılabilir; göç, savaş, seyyahlar vs.. Bu örnekler içinde en canlı olan ve devamlılık arz eden durum ticarettir. Zira ticaret sürekli bir seyir ve hareket içerisindedir. Bu durumda aşağıdaki örneklere göre:

⁵ Feda Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, s. 30

⁶ M. Ali Özdemir, “İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, 2004, s. 182

⁷ Taner Tatar, *Sanayi Sosyolojisi Ders Notu*, (iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1046/file/sanayi.pdf), s. 29

⁸ Paolo Malaenima, “The Economic Consequences of the Black Death”, *International Conference Roma*, Anacapri, October 9th-11th, 2008, s. 4

⁹ İlyas Gökhan, “El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti’nde Salgın Hastalıklar ve İktisadi Buhranlar (1422-1438)”, s. 129

¹⁰ Feda Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, s. 46-47

-XIV. yüzyılda veba önce Akdeniz'de daha sonra Avrupa'da görülmüştür. Yaklaşık 1270'ten sonra sıcaklıkların düşmesi ve XIV. yüzyılın ilk 10 yılında bir takım ciddi kıtlıkların ortaya çıkması vebanın ortaya çıkmasında önemli etkenler idi¹¹.

-XIV. yüzyıl ortalarına doğru (1346-1353) Çin ve Orta Asya'da ortaya çıkan veba bütün Asya'yı kaplayıp, Anadolu yolu ile Avrupa ve Afrika'ya geçmiştir. Bu çok büyük boyutlu salgın milyonlarca insanın yaşamına son vermiştir¹².

-1332'de Çin'de ortaya çıkan bu hastalık diğer bölgelere ticaretle limanlar yoluyla yayıldığı sanılmaktadır¹³.

-Vebanın ilk dalgası 1347 Aralığında İtalyan bölgelerini vurmuştur. 1348 ve 1352 tarihleri arasında ise Avrupa'nın kalanına yayılmıştır¹⁴.

-XV. yüzyılda Suriye'de ortaya çıkan veba salgınlarının Irak'tan Suriye'ye gelen insanlar tarafından bulaşmıştır ve veba salgını daha çok Suriye'nin kuzeyinde gerçekleşmiştir¹⁵.

Bir yerin salgın hastalıklara maruz kalmasının nedenleri arasında hijyen eksikliği, kıtlık ve kuraklığı sayabileceğimiz gibi o yerin ticaret güzergahında bulunmasını da bu nedenler arasına katabiliriz. Zira insanların çokça uğradığı yerlerde farklı hastalıkların da baş göstermesi ihtimaller arasındadır. Bu bağlamda Orta Doğu, dünyanın Doğu-Batı ticaret ekseninde ana güzergâhlardan birini oluşturduğu için bulaşıcı hastalıkların yayılması kaçınılmaz olmuştur, diyebiliriz. Zira Doğu emtiası Asya'dan çıkıp çeşitli güzergâhlar kullanarak Avrupa'ya ulaşmaktaydı.

Yukarıda maddeler halinde verilen bu örnekler göre adı geçen ülke ve şehirlerin aktif birer ticaret bölgeleri olduğunu bilmekteyiz. Özellikle vebanın Çin'den Avrupa'ya yayılması, diğer bir ifadeye göre Avrupa gibi uzak bir noktaya ulaşması -o dönemde doğu ile batı arasında büyük bir savaş veya ciddi bir göç akımları olmadığına göre- adı geçen ülke ve şehirlerin ana ticaret güzergâhında olması, bizi vebanın hızlı ve yoğun yayılmasındaki en önemli etkenin ticaret olduğu kanaatine götürmektedir.

¹¹ Paolo Malaenima, "The Economic Consequences of the Black Death", s. 2

¹² Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", s. 30

¹³ M. Ali Özdemir, "İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s. 182

¹⁴ Paolo Malaenima, "The Economic Consequences of the Black Death", s. 4

¹⁵ İlyas Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde Memlük Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar (1422-1438)", s. 97-99

Veba'nın Demografik Etkileri

Salgın hastalıkların demografik, sosyal ve ekonomik sonuçlara etkisi kaçınılmazdır. Veba salgınları çıktıkları veya geçtikleri ülkelerin ticaret düzenini sekteye uğratmış ve tarım ve hayvancılık yeteri derecede yapılamamıştır¹⁶. Salgın hastalıklar sonunda kesin bir rakam ifade edilmese dahi bu salgınlardaki büyük nüfus kaybı gerçekleşmiştir. Ayrıca zirai ve tarımsal üretimin durması toplum ve devlet açısından meydana gelen ekonomik tahribat ve zararları ortaya koymaktadır¹⁷.

VII. yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgınının ortadan kalkması, Avrupa'da ölüm oranını düşürmüştü. Akabinde XII. yüzyılda tarım ve endüstride sağlanan gelişmeler *Ortaçağ Avrupası*'nda nüfus artışına yol açmıştı. Doğum oranı yükselmiş ve ölüm oranı düşmüştü. Kölelerin serf konumuna yükseltilmesi ve aileler kurabilmesi ile XI. ve XIII. yüzyıllar arasında doğum artışı gerçekleşmişti¹⁸. Avrupa'nın nüfusu, 1000-1300 döneminde 18-20 milyondan 60-70 milyona yükselmiştir. Ancak Ortaçağ'ın sonlarına doğru nüfusta hızlı bir düşüş yaşanmaya başlamıştır. Bunun sebebi, 1300'lü yıllarda yaşanan kıtlığa ve "Kara Ölüm" (Black Death) denilen veba salgınına dayandırılmaktadır. Veba, Avrupa nüfusunun üçte birinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Daha sonra ortaya çıkan yeni salgının sebebi ise, İngiltere ve Fransa arasında yaşanan Yüz Yıl Savaşları olmuştur. Tarım nüfusunun belirli bir bölgede tutulması çok zor bir hale gelmiştir. Aynı zamanda, üretilen ürünlerin fiyatları, şehirlerdeki göre daha düşük kalmış, bu sebeplerden dolayı da toprak sahiplerinin gelirleri düşmeye başlamıştır. Bu durum, insanları şehre yerleşmeye ve tarım işçiliğini şehirlerde yapmaya itmiştir¹⁹.

Böylece endüstri öncesi toplumların nüfusunda önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Bunlar genel olarak hastalıklara bağlı olarak ortaya çıkan ölüm oranlarındaki oynamalarla ilgiliydi. Bunlardan "*Kara Ölüm Dönemi*" diye adlandırılan XIV. yüzyılda, veba hastalığı tüm Avrupa'yı sarmış, bazı bölgeler nüfuslarının 1/3'ünü kaybetmişti²⁰.

¹⁶ Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", s. 32

¹⁷ Feda Şamil Arık, *a.g.m.*, s. 38

¹⁸ Abdulhalik Bakır; Pınar Ülgen, "Geç Ortaçağ Avrupa'sının Meşhur ve Gizemli Şehri Paris", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 4, 2010, s. 24

¹⁹ Yalçın Alganer; Müzeyyen Özlem Çetin, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi XXIII/2*, 2007, s. 289

²⁰ E. Murat Özgür, "Nüfus Coğrafyası", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü Ders Notları*, Ankara, 2011, s. 18

1300-1600'de Avrupa'nın Nüfusu (000), Yoğunluk (km² başına düşen sakin/oturan) Ve Değişim Oranları (1300=100)²¹.

	km ²	Nüfus				Yoğunluk				Gösterge (Index)			
		1300	1400	1500	1600	1300	1400	1500	1600	1300	1400	1500	1600
İskandinavya	1,198	2,500	1,400	1,500	2,400	2.1	1.2	1.3	2.0	100	56	60	96
İngiltere (Galler)	151	4,500	2,700	3,500	4,450	29.8	17.9	23.2	29.5	100	60	78	99
İskoçya	79	1,000	700	800	1,000	12.7	8.9	10.1	12.7	100	70	80	100
İrlanda	84	1,400	700	800	1,000	16.7	8.3	9.5	11.9	100	50	57	71
Hollanda	33	800	600	950	1,500	24.2	18.2	28.8	45.5	100	75	119	188
Belçika	30	1,400	1,200	1,300	1,300	46.7	40.0	43.3	43.3	100	86	93	93
Fransa	544	16,000	12,000	15,000	18,500	29.4	22.1	27.6	34.0	100	75	94	116
İtalya	301	12,500	8,000	9,000	13,300	41.5	26.6	29.9	44.2	100	64	72	106
İspanya	505	5,500	4,500	5,000	6,800	10.9	8.9	9.9	13.5	100	82	91	124
Portekiz	92	1,300	1,050	1,200	1,300	14.1	11.4	13.0	14.1	100	81	92	100
İsviçre	41	800	500	800	1,000	19.5	12.2	19.5	24.4	100	63	100	125
Avusturya (Çek Cumh., Macaristan)	626	10,000	9,000	11,500	12,800	16.0	14.4	18.4	20.4	100	90	115	128
Almanya	543	13,000	8,000	11,500	16,200	23.9	14.7	16.6	29.8	100	62	88	125
Polonya	240	2,000	1,500	2,000	2,500	8.3	6.3	8.3	10.4	100	75	100	125
Balkanlar	516	6,000	5,000	5,500	7,000	11.6	9.7	10.7	13.6	100	83	92	117
Rusya (Avrupalı)	5400	15,000	11,000	15,000	16,000	2.8	2.0	2.8	3.0	100	73	100	107
AVRUPA	10,383	93,700	67,850	84,850	107,050	9.0	6.5	8.0	10.3	100	72	91	114
AVRUPA (Rusya Hariç)	4,983	78,700	56,850	69,850	91,050	15.8	11.4	13.6	18.3	100	72	89	116

Vebadan Floransa'da 100.000 kişi ölmüştür, Venedik için de aynı sayı söylenmektedir. Londra'da günlük 200'den fazla insan, Paris'te ise her gün 500 kişi ölmüştür. Yine Viyana'da bir günde 500 cenaze sayılmıştır. Siena'da 52.000 kişinin, Dublin'de ise 14.000 kişinin öldüğü bilgiler arasındadır. Avignon'da sadece üç ayda 62.000 kişi ölmüştür²². Papa Clement IV, Avrupa'da 75 milyon nüfusun %31'i olan 28.840.000 kişinin öldüğünü bildirmiştir²³.

XIV. yüzyılın ilk üç çeyreğinden XV. yüzyılın ortalarına kadar süren büyük ekonomik durgunluk Avrupa'da kentleşmenin gelişimini durdurmuştur. Özellikle 1347-1348 veba salgınından sonra nüfusun yayılması da kesildi. Floransa yüzyılın başında sahip olduğu 90.000'lik nüfusun belki de dörtte üçünü kaybetmiştir. Yapılaşma durmuştur. Siena, Ghent, Köln ve Avrupa'nın diğer pek çok büyük kenti aynı özellikleri taşımaktaydı. Bu kaynaşma, güçlüklerin ve eşitsizliklerin yanı sıra uzmanlaşmış endüstriyi ve ticareti teşvik etmekteydi²⁴.

²¹ Paolo Malanima, "The Economic Consequences of the Black Death", p. 3

²² Joseph P. Byrne, *The Black Death*, Greenwood Press, Westport, 2004, p. 58

²³ Joseph P. Byrne, *a.g.e.*, p. 58

²⁴ Abdulhalik Bakır, Pınar Ülgen, "Geç Ortaçağlarda Avrupa'da Kent ve Kentsel Yaşam Hakkında Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi VII/2*, 2009, s. 138

Veba Geç Ortaçağ'a adeta damgasını vurmuştu. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde salgın hastalıklar Suriye'de de ortaya çıkmış, sonra Mısır'a yayılmıştır ve aşağı yukarı 3 yıl sürmüştür. Hastalık daha çok Suriye'nin kuzeyinde etkili olmuştur aynı zamanda Irak'ta şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır. İlyas Gökhan, bu konuda "*Suriye de ortaya çıkan veba salgını Irak'tan Suriye'ye gelen insanlar tarafından bulaştırılmıştır*", şeklinde yorum yapmaktadır. Yine, Gökhan'dan elde edilen bilgilere göre, bu dönemde Dımaşk'ta veba'dan ölen insan sayısı 15 bin kişiye, Suriye ve Filistin genelinde ise 80 bin kişiye ulaşmıştı ve vebadan dolayı Gazze'de evler insansız hale gelecek kadar boşalmıştı²⁵.

1438 de Kahire'de 17 Nisan'da vebadan ölenlerin sayısı günde 1000 kişiye ulaşmıştı. Kahire'den sonra veba salgını Mayıs sonlarında İskenderiye, Dimyat, Fuh, Demanhur gibi delta bölgesinin şehirlerine yayıldı. Buralarda vebadan çok insan ölmüş hatta İskenderiye'de bir günde ölenlerin sayısı 100'ü bulmuştu. Kahire'de veba salgını sırasında alışveriş durmuş ve esnaf mal satacak müşteri bulamaz olmuştu. Kölelerin çoğu öldüğü için köle çarşısı kapanmış ve köle alacak kimse de kalmamıştı. Çünkü onu satın alacak kişi vebadan onun aniden öleceğinden korkuyordu²⁶. 1463'te de Selçuklular zamanında Meyat yerlileri arasında veba salgını gerçekleşmiş ve 12.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Pek çok manastır boş kalmıştır²⁷.

Görüldüğü gibi XIV. ve XV. yüzyıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinde salgın hastalıklar meydana gelmiş ve hastalığın yaşandığı bölgelerde nüfusta ani düşüşler gerçekleşmiştir. Nüfusun aşırı artması ya da azalması ekonomiyi yakından etkilemektedir. Burada da vurgulamak istediğimiz nokta; kendi döneminde yoğunlukla toprağa dayanan bir iktisadi anlayışın iş gücüne ihtiyaç duymasıdır. İş gücünün yeterli oranlarda olmaması ise başta işçi ücretlerini arttırmak üzere insan hayatında gerekli olan barınma, gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçların üretiminin azalmasına neden olabilmektedir.

Vebanın İktisadî Etkileri

Ortaçağ'dan X. yüzyıldan itibaren "Ticaret Devrimi"nin bir etkisi ile kara ve deniz yoluyla nüfus hareketliliği arttığı için, veba enfeksiyonunun bulaşma olasılığı büyüdü²⁸. Avrupa 1150'den itibaren doğrudan tarımsal

²⁵ İlyas Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar (1422-1438)", s. 97-99

²⁶ İlyas Gökhan, "a.g.m.", s. 126

²⁷ Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", s. 46-47

²⁸ Paolo Malaenima, "The Economic Consequences of the Black Death", s. 3

tüketimden (*öztüketim*) çıkarak, dolaylı tarımsal tüketime geçmişti. Bu ikinci tüketim tipi, kırsal ürünün dolaşıma sokulması sonucu doğmuştur. Şehir aynı anda tüm zenaat faaliyetlerini kendine çekmekte, kendisini endüstriyel ürünlerin bir satış ve imalat tekeli haline getirmektedir. Kısacası, ekonomik hayat bilhassa XIII. yüzyıldan itibaren şehirlerin eski tarımsal görüntüsünü aşmaya başlamaktadır. Bu belirleyici geçiş, geniş alanlar üzerinde ev ekonomisinden, pazar ekonomisine doğru gerçekleşmektedir²⁹.

Ortaçağ ekonomisi geniş biçimde tarıma dayalıydı³⁰. Özellikle tarım ve hayvancılığa dayanan, insan gücü ve emeğini gerektiren ziraî ekonomisinde, bu sektörünün en önemli faktörü insandır. İnsanın hastalık ve doğal afetler gibi sebeplerden zarar görerek devreden çıkması, iktisadi ve ticari hayat önemli aksaklıklara uğrayabilir; ayrıca bir takım mal ve hizmetlerde pahalılığa, enflasyona yol açabilir³¹. Geç Ortaçağ döneminde meydana gelen salgın hastalıklardan dolayı gerçekleşen nüfus azalması çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getirmiş, ekonominin en önemli kaynaklarından biri olan ziraatın gerçekleşmesinde önemli bir unsur olan işçi ihtiyacı çıkmaza girmiştir. Mesela, XII. yüzyılda Avrupalıların Doğu Akdeniz Adalarında kurduğu tarlalarda yetişen şeker, 1400'ün başında artık Portekiz'de bile yetişiyordu. Bu üretim genişliği, Kara Ölüm Vebanın ve beraberinde bazı diğer sebeplerin yüzünden daralmıştı. Öte yandan yetiştiriciler gerekli çabayı sarf etmek için her zamankinden daha çok çalışmak zorunda kalmıştı³². Ayrıca İngiltere'de yoksulların ölümleri şiddetli iş gücü sıkıntısına yol açmıştı³³.

XIV. ve XV. yüzyıllarda Avrupa'da tarım işçileri yüksek fiyatlar talep ediyordu. Vebadan dolayı gerçekleşen büyük ölüm oranları, ücretli işçilerin çok daha az sayıda olduğu ve ürün değeri ne olursa olsun artık eskiden daha çok yüksek ücretleri talep edebilecekleri anlamına geliyordu. Örneğin, 1350-1450 yılları arasında Winchester piskoposluğunun arazisinde ücretler üç katıydı. Öyle ki bu dönemlerde vasıfsız işçiler için bile tüm zamanların en yüksek maaşlarını almaktaydılar. Ayrıca şehirler ve kırsal alanlar arasında ve toprak sahipleri arasında iş gücü pazarı için gerçek bir rekabet vardı³⁴.

²⁹ Taner Tatar, *Sanayi Sosyolojisi Ders Notu*, s. 44

³⁰ Taner Tatar, *a.g.e.*, s. 30

³¹ Fedâ Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", s. 57

³² http://highered.mcgraw-hill.com/sites/dl/free/0073406848/565445/Davidson6e_ch02.pdf, s. 33

³³ Barbara H. Rosenwein, *A Short History of the Middle Ages*, Toronto 2009, p. 306

³⁴ Joseph P. Byrne, *Daily Life During the Black Death*, Westport, 2006, p. 248

Ancak kentlerde yaşayan duvar işçilerinin maaşları kırsalda yaşayanlara göre daha az artmaktaydı. Bunun sebeplerinden biri, şehirlerin nüfuslarındaki azalıştı. Bu sebeple duvarcı işçilerine talep çok azdı. Şehir işçilerine düşük talep olduğu için kentlerde yaşayan işçilerin ücretlerinin (*Urban Wages*) artışından daha az söz edilirdi³⁵. Genelde bir duvar işçisinin maaşı kırsal emekçinin maaşının iki katıdır. Vebadan (Black Death) sonra bu fark İtalya ve İngiltere’de hızlı bir şekilde düşmüştür. Diğer bir ifadeye göre vebadan sonra ve XV. yüzyıl sırasında kentsel iş gücüne talep, kırsal işgücünün talebine göre daha düşüktü³⁶.

Vebanın iktisadi etkilerine bakıldığı zaman, daha kalıcı değişiklikler gelir ve statü ilişkilerinde meydana gelmiştir³⁷. Avrupalı mal sahiplerinin gelirlerinin çoğu onların köylerinde ve topraklarında yaşayanlar tarafından ödenen kira ve tımar vergilerinden oluşuyordu. Meydana gelen veba, kira ödeyen kiracıyı ve piyasadaki düşük tahıl fiyatlarını kaldırdı. Bunların birleşimi yıkıcı oldu. Zira herhangi bir işletme üretim ve geçim masrafına yönelik sermaye yatırımı yapmak zorundaydı. Ancak o dönemde yıldan yıla sağlanan karlar çok incedi/azdı³⁸. Mesela Avrupa’nın bazı yerlerindeki kira fiyatlarına bakıldığında sürekli bir düşüş görülmektedir. Buna göre:

Fransız Livre ve İngiliz Peni Cinsinden Kiralarda Nominal Düşüş³⁹

<i>St. Germain-des-Pres</i> <i>Yıllık Ortalaması</i>		<i>Beaufour,</i> <i>Normandiya</i>		<i>Fornsett, İngiltere’de Dönüm Başına</i> <i>Ortalama (Peni Cinsinden)</i>	
1360-1400	84	1397	142	1376-1378	10,75
1422-1461	56	1428	112	1401-1410	9,00
1461-1483	32	1437	52	1421-1430	7,75
		1444	10	1431-1440	8,00
				1441	7,75

XIV. yüzyılın ortasındaki Kara Veba’dan ve onu izleyen ve onun darbelerini daha da ağırlaştıran salgınlardan sonra, miraslar birkaç kişinin ellerinde yoğunlaşmıştır. Yalnızca iyi topraklar işlenmiş (daha az zahmetle, daha çok verim), hayatta kalanların, hayat standardı ve gerçek ücretleri yükselmiştir. Böylece Batı’da 1350-1450 arasında, köylünün ataerkil ailesiyle birlikte, boş bir ülkenin efendisi olacağı bir yüzyıl başlamıştır⁴⁰.

³⁵ Paolo Malaenima, “The Economic Cansequences of the Black Death”, s. 10

³⁶ Paolo Malaenima, *a.g.m.*, s. 11

³⁷ Feda Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, s. 33

³⁸ Joseph P. Byrne, *Daily Life During the Black Death*, p. 247

³⁹ Joseph P. Byrne, *a.g.e.*, p. 247

⁴⁰ Taner Tatar, *Sömürgecilik Sosyolojisi Ders Notu*, Malatya, 2009, s. 16

1429-1430 ve 1437-1438'lerdeki Mısır ve Suriye'de de veba salgınları Memlûk ekonomisi kötü etkilenmişti. Nüfus kaybı ve iş kolları üzerinde çalışanların ölümü, iş gücü kaybını gerçekleştirmişti. İktâ sahiplerinin ve iktâ topraklarında çalışan halkın ölümü ile toprak ekilememiş ve ürün kaybına neden olmuştu. İlaç ve şeker fiyatları yükselirken, mobilya, kap-kacak ve lüks elbise fiyatları çok düşmüştü. İskenderiye'deki dokuma tezgâhlarında 12.000 ile 14.000 arasında işçi çalışırken bu rakamlar 1434'te 800'e düşmüştü. Başka etkilerin yanı sıra vebanın bu rakamların azalmasında önemli etkisi olmuştur⁴¹.

1347 yılında ortaya çıkan veba salgını anlaşıldığı kadarıyla Girit'te köle fiyatlarını etkilememiş, köle fiyatları XIV. yüzyıl ortaları boyunca artış göstermeden aynı kalmıştır. Bunun sebebi Rumeli'deki Osmanlı fetihlerinin Akdeniz'de köle bolluğu yaratmasıydı. Ancak, 1380'li yıllarda Girit'teki köle fiyatları olağanüstü artış göstermiştir. Bunun sebeplerden biri de yine bu sıradaki Osmanlı fetihleriydi⁴². Fiyatlardaki bu olağanüstü artışın bir diğer ve önemli nedeni de nakit paranın değerinin düşmesiydi. Bu yıllarda Girit'te bir kadın kölenin fiyatı 96 *hyperpyra* gibi oldukça yüksek bir rakamdı ki bu, 1360'lardaki ortalama kadın köle fiyatları üzerinden hesaplandığında %275'lik bir artışa tekabül ediyordu. Bu dönemde erkek köle fiyatları ise ortalama 64 *hyperpyra* idi. Girit'te 1381-1383 yılları arasında ise kadın köle fiyatları 95-96 *hyperpyra*, erkek köle fiyatları ise 64 - 90 *hyperpyra* arasında değişiyordu⁴³.

İlk devirlerde yapılan savaşlarda esirler idam edilirken, sonradan köle olarak kabul edilip çeşitli işlerde kullanılmaya başlamışlardır. Kölelik tarımsal üretimin ve savaşların artmasıyla giderek yaygınlaşarak, hâkim sınıfların malikânelerinde ve geniş topraklarında ağır işlerde çalıştırılmaya

⁴¹ İlyas Gökhan, "El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar (1422-1438)", s. 129

⁴² Türk akınları gerçekten de XIV. ve XV. yüzyıllarda Akdeniz dünyasındaki ekonomik faaliyetler için yaşamsal bir mal olan köle gibi bir ürünün temininde oldukça önemli bir rol oynuyordu. Zira akınlarda çok sayıda Rum esir ele geçiriliyor ve bunlar Türkiye'deki önemli köle pazarlarına götürülerek buralarda Latin tacirlere satılıyordu... Ayrıntılı bilgi için bkz. Serdar Çavuşdere, "14. Yüzyıl İtalyan kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Fsancesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Kahramanmaraş, Ağustos 2007

⁴³ Serdar Çavuşdere, "14. Yüzyıl İtalyan kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Fsancesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Kahramanmaraş, Ağustos 2007, s. 101 (91 numaralı dipnot).

zorlanmışlardır⁴⁴. XV. yüzyılda Portekizliler çoktan köle-yetiştiriciler üzerinden şeker üretiyorlardı fakat onlar yeni ürün alanı ve köle kaynakları arıyorlardı. Yine Prens Henry'nin vizyonu krallığının ekonomik çıkarlarını geliştirmişti. Portekizli tüccarlar Afrika'nın batı kıyılarında değiş-tokuş noktası kurarken, İber denizcileri doğu Atlantik adaları keşfediyor veya yeniden keşfediyorlardı: Kanarya adaları, Madeira adası ve Azores, zengin, volkanik toprakları ile şeker kamışı için ideal bir şekilde uygundu. XV. yüzyıl sonlarında şeker yetiştirmeleri Batı Afrikalı kölelerle Atlantik adalarda gelişti. On altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Afrika kökenli insanların Portekiz'in başkenti Lizbon'da nüfusunun yüzde 10'unu oluşturmaktaydı⁴⁵.

Köle ticareti, XIV. ve XV. yüzyıllarda Türkiye'nin kıyı kentlerinde, Pera'da, Girit, Sakız, Kıbrıs, Rodos ve Naksos adalarında sahip olduğu temel pazarlar ile Akdeniz dünyasında önemli bir ticarî faaliyet sahası haline gelmişti. Bununla beraber bu ticaret sadece Türkiye ve adalar ile de sınırlı değildi. Karadeniz'in kuzeyinden yani Altın Ordu sahasından elde edilen kölelerin Mısır, Cenova ve Venedik gibi yerlere ihracı bu ticaretin yayıldığı alanı daha da genişletiyordu. Köle olarak alınıp satılan toplulukların başında Rumlar gelirken, köle tacirleri olarak da Venedikli ve Cenovalı Latin tüccarlar ön plana çıkıyorlardı⁴⁶.

SONUÇ

Yapılan bu çalışma ile salgın hastalıkların insan hayatı üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanmıştır. Özellikle, hastalığın ölümle sonuçlanması nüfusun azalmasına yol açarken ekonomik anlamda yaşam kalitesinin düşüşü de beraberinde gelmektedir. Zira üretim düştüğünde fiyat artışları ve alım gücünün azalışı gibi unsurlar devreye girebilmektedir. Bu bağlamda 1346-1353'te gerçekleşen, dünyayı topyekün etkileyen ve Avrupa'nın nüfusunun 1/3'ünü yok eden "veba" salgınlarının demografik ve iktisadi etkileri yıkıcı olmuştur.

Bu dönemde meydana gelen veba salgınlarının daha çok ticaret yoluyla bulaştığı düşüncesi ağır basmaktadır. Zira 1332'de Çin'de ortaya çıkan veba

⁴⁴ Güven Dinç; Cemil Çelik, "Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi V/23*, Güz-2012, s. 186

⁴⁵ http://highered.mcgraw-hill.com/sites/dl/free/0073406848/565445/Davidson6e_ch02.pdf, s. 33

⁴⁶ Serdar Çavuşdere, "14. Yüzyıl İtalyan kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)", s. 95

özellikle Orta Doğu'dan geçen ticaret yolu aracılığı ile Akdeniz'e ve Avrupa'ya ulaşmıştır.

1346-1353 yılları arasında gerçekleşen vebanın Avrupa'da daha yoğun hissedilmesinin sebeplerine, 1315-1317'de yaşanan kıtlığı ve 1337'de başlayan Yüzyıl Savaşları'nı örnek verebiliriz. Bu durumda zayıf ekonomik yapı içinde Avrupa, vebadan yıkıcı bir biçimde etkilenmiştir. Vebanın Avrupa'da oluşturduğu demografik etkisine baktığımızda; 75.000.000 nüfusun 28.840.000'inin ölümü ile sonuçlanmıştır. Demografik etki, ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu etki özellikle işgücü eksikliğinde kendini göstermiştir. Gerçekleşen ölümler sonucu, çalışan işçi sayısı azalmış ve işçiler yüksek fiyat talep eder olmuştu. Öyle ki vasıfsız işçiler bile yüksek maaşları alır olmuş ve neticede işgücü pazarı rekabeti oluşmuştu. Bu dönemde vebanın geçtiği tüm topraklarda aşağı yukarı benzer etkiler görülmekteydi.

KAYNAKLAR

ALGANER, Yalçın; ÇETİN, Müzeyyen Özlem, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi XXIII/2*, 2007, ss. 285-309

ARIK, Feda Şamil, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi XV/26*, Ankara, (?), ss. 27-57

BAKIR, Abdulhalik; ÜLGEN, Pınar, "Geç Ortaçağ Avrupa'sının Meşhur ve Gizemli Şehri Paris", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XII/4*, 2010, ss. 19-47

BAKIR, Abdulhalik; ÜLGEN, Pınar, "Geç Ortaçağlarda Avrupa'da Kent ve Kentsel Yaşam Hakkında Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi VII/2*, 2009, ss. 127-142

ROSENWEİN, Barbara H., *A Short History of the Middle Ages*, Toronto 2009.

BORSCH, Stuart James, *The Black Death In Egypt And England: A Comparative Study*, Austin- Texas 2005

BYRNE, Joseph P., *The Black Death*, Greenwood Press, Westport 2004

BYRNE, Joseph P., *Daily Life During the Black Death*, Westport 2006

ÇAVUŞDERE, Serdar, *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Fsancesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2007

DİNÇ, Güven; ÇELİK, Cemil, “Kıbrıs’ta Kölelik (1800-1878)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* V/23, Güz-2012, ss. 185-196

GÖKHAN, İlyas, El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti’nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar (1422-1438), *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXIII/1, Temmuz 2008, ss. 91-136

KAYA, Selim; KIYILI, Rahime, “Antakya’da Ortaçağ’da Meydana Gelen Doğal Âfet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* VI/12, Antakya 2009, ss. 403-418

MALANİMA, Paolo, “The Economic Consequences of the Black Death”, *International Conference Roma*, Anacapri, October 9th – 11th, 2008, p. 1-16

ÖZDEMİR, M. Ali, “İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* VI/2, Afyonkarahisar 2004, ss. 173-192

ÖZGÜR, E. Murat, “Nüfus Coğrafyası”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü Ders Notları*, Ankara 2011

TATAR, Taner, *Sanayi Sosyolojisi Ders Notu*, (iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1046/file/sanayi.pdf)

TATAR, Taner, *Sömürgecilik Sosyolojisi Ders Notu*, Malatya 2009

http://highered.mcgrawhill.com/sites/dl/free/0073406848/565445/Davidson6e_ch02.pdf